ТРУТОВСЬКИЙ

475

UKRAINISCHE
KUNSTMALEREI

TRUTOVSKY

RUCH—1931

N7255.U473
T763 1931

УКРАЇНСЬКЕ
МАЛЯРСТВО

ТРУТОВСЬКИЙ

РУХ — 1931

Frick Art Reference Library

Книжка ця вийшла в серії монографій про українських малярів у виданні Кооперативного Видавництва „РУХ“. Загальна редакція А. Березинського. Обкладинка роботи художника Г. Пустовійта. Харків, червень 1931 року.

СТАТТЯ А. АРТЮХОВОЇ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати. Друкувала Перша школа ФЗУ ім. Багинського в Харкові тиражем 2000 примірників, замовлення № 938, Сектор літконтролю НКО № 2912.

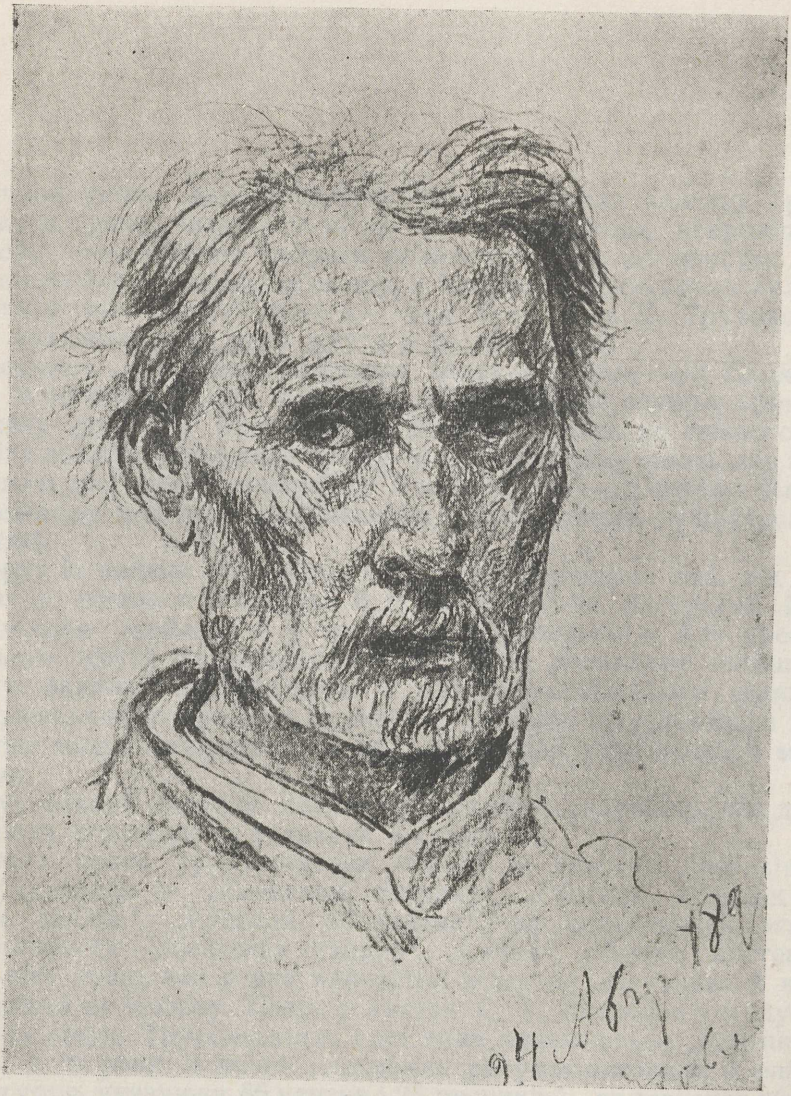

Автопортрет із 1891 р.

№ 1142308 1/

Гучний успіх, який зустрічав мало не кожну картину Трутовського, роки мовчання після теплих і щирих некрологів — і знову зацікавлення творами художниковими, що зростає поруч із піднесенням питань, зв'язаних з історією українського культурного й мистецького життя,— така була доля К. Трутовського як художника за його життя й після смерти.

Творчість художника охоплює великий період—від кінця 40-х до початку 90-х рр. минулого століття,—від перших кроків на шляху розвитку буржуазії як панівної кляси до повного розцвіту промислового капіталізму—в громадському житті, від цілковитого панування академізму й клясицизму—до перших відгуків у нашому малярстві зацікавлення імпресіонізмом—у мистецькому житті.

Поруч із зміною соціяльних обставин і провідних ідей, під впливом їх, мінялися й сюжети й технічні засоби малярства. Певну еволюцію знайдемо й у творчості Трутовського. Але протягом усього життя художникового однаково незмінним залишалося його захоплення сюжетами з побуту українського селянства. Українським жанром він зацікавив тогочасне суспільство, а разом з тим міцно сполучив своє ім'я з історією українського малярства.

Трутовський залишив величезну художню спадщину, але до нас дійшла порівнюючи невелика частина її.

Багато праць художникових відомо із власних спогадів, що друкувалися в „Киевской старине", „Русском художественном архиве", „Русском обозрении", по коротеньких згадках у часописах—„Киевская старина", „Сяйво", „Життя і мистецтво" (Львів) тощо, але в них найчастіш відсутнє датування й навіть вказівки на техніку. Напр., у листах С. Т. Аксакова [1] згадується низка праць Трутовського, і всі вони називаються „картинами", хоч у ті роки в нього переважає рисунок-акварель й олівець; Шугуров, указуючи 86 картин і 25 рисунків [2], не зазначає ні одної дати тощо. Багато творів Трутовського відомо також із репродукцій, що в значній кількості, але без жадної дбайливости про певну художню вартість, подавалися в „Живописном обозрении", „Всемирной иллюстрации", „Ниве" та інших часописах. У них— ґравюра на дереві, виконана сухо й одноманітно [3], що лише свід-

чить про занепад цього мистецтва у 70—80 рр., і кепська цинкографія—однаково псують враження від картини чи рисунка, надаючи йому надзвичайну сухість і маловиразність, і мають значення тільки як допомога у реєструванні сюжету й визначенні дати твору [4].

Отже, коли десь по приватних руках розійшлися картини, а широким колам громадянства залишився лише спогад про них—кепська репродукція, до того ще потрохи забулися чи заплуталися факти життя [5] — це була б надто сумна доля для художника, який доволі попрацював у галузі українського жанру й у чималій мірі вплинув на наступне покоління українських художників. Тому цілком зрозуміле, при сучасному критичному перегляді минулого української культури, а зокрема мистецтва, зацікавлення художньою творчістю Трутовського.

Кость Олександрович Трутовський походив із старого шляхетського роду, який ще в XVII ст. виїхав з Червоної Руси до колишньої Росії й нарешті оселився на Харківщині, в Охтирському повіті. Тут у родовому маєтку Попівці (також Семенівка) 28 січня 1826 р. і народився художник. На Харківщині, а почасти й у с. Яковлівці Обоянського повіту на Курщині, маленькому маєтку матері художникової, пройшли його дитячі роки.

Уперше нахил до малярства Трутовський виявив у дитячому віці, мабуть під впливом батька, який сам був маляр-аматор.

Перше навчання хлопчика почалося в Харкові, у пансіоні Земницького, р. 1839 його відвезли до Петербурґу, де він вступив до Миколаївської інженерної школи.

Під впливом цих економічних умов, що в половині XIX ст. привели до занепаду дрібних шляхетських маєтків, представники української шляхти й інтеліґенції були примушені відриватися від своєї садиби й життя української провінції, щоб отримати освіту, а потім працювати в різних установах. Ці умови життя примусили й батьків Трутовського подбати про те, щоб дати йому відповідну спеціяльну освіту.

Оточення, в якому опинився хлопчик в інженерній школі, було сприятливе для його розвитку й засвоєння тих думок, на яких виховувалася тогочасна російська інтеліґенція,—одночасно з Трутовським у цій же школі вчилися В. Д. Григорович, Ф. М. Достоєвський і інші майбутні діячі російського громадського життя. Цілком природньо, що при такому складі учнів, літературні інтереси — в той час громадська думка переважно орієнтувалася на літературу — в школі забирали чимало уваги. Серед товаришів, що з ними зблизився Трутовський, мабуть чи не найбільше значення протягом 40-х рр. мав для нього Ф. Достоєвський, хоч він був у старшій клясі. Майбутній письменник познайомився з молодим Трутовським, звернувшися до нього, як і інші учні, по допомогу в прикрашенні орнаментом якогось архітектурного проєкту. Трутовський уже тоді гарно малював і охоче допомагав у рисуванні своїм товаришам.

Через деякий час, після першого знайомства Достоєвський, навіть у свої шкільні роки замкнений і відлюдний, про що згадують його товариші по школі, став мало не близьким приятелем юнака-Трутовського. Зближали обох товаришів майже виключно літературні інтереси. Між іншим, обоє захоплювалися Гоголем, але тоді, як на Трутовського найбільше враження робив самий стиль, гумор і ліризм „Вечорів на хуторі під Диканькою“,— Достоєвський звертав переважну увагу на „глибину й значення типів Гоголя“, як про це в своїх пізніших спогадах свідчить сам художник[6].

Приязнь його з Достоєвським тривала й після того, як останній скінчив інженерну школу й почав служити в інженерному департаменті. Часто святами Трутовський заходив до нього. Тут він зустрічав Петрашевського та інших членів гуртка „петрашевців“, але не тільки не підпав під вплив їхніх революційних думок, а навіть і не знав нічого про їхні наміри; це Трутовський пояснює своєю молодістю; проте, це, мабуть, скоріше залежало від індивідуальних властивостей і психології художника, якого в той час захоплювали виключно спокійні, ліричні настрої. І все ж таки, якщо вплив Достоєвського обмежився лише розвитком і зміцненням певних літературних інтересів,— то й цього було не мало. Обізнаність з літератуюю почасти могла вплинути на переважне зацікавлення Трутовського українськими сюжетами; це незабаром виявилося в його власній творчості. Він повинен був знати низку творів, крім Гоголевих „Вечорів на хуторі під Диканькою“ й „Тараса Бульби“, де подавалися українські сюжети, а мода на них у тогочасному Петербурзі була досить міцна — великим успіхом користалися поезії Шевченка, оповідання Марка Вовчка, знали Основ'яненка тощо. Твори, в яких Трутовський зустрічав описи типів і природи його батьківщини, нагадували враження дитячих років і могли сприяти свідомому зацікавленню Україною. Поруч із тим під ідеологічним впливом Достоєвського розвивалася висока оцінка гоголівського реалізму та зацікавлення тим новим шляхом, яким ішла російська література й на який, слідом за О. Агіним та П. Федотовим, починало виходити російське малярство. Це допомогло художникові з'ясувати мету власної творчости й свідомо ставитися до вибору своїх сюжетів.

1843 р. Трутовський скінчив інженерну школу й перейшов до офіцерських кляс її, як тоді називали інженерну академію. 1845 р., скінчивши їх, Трутовський повинен був їхати до якоїсь із дальніх фортець на посаду військового інженера, що позбавило б його можливости далі працювати в галузі мистецтва. Але директор школи поставився дуже уважно до дарування Трутовського, в наслідок чого йому запропонували залишитись при школі „репетитором“ в клясі малювання й архітектури, що дало змогу одночасно вступити до Петербурзької Академії мистецтв і працювати там.

Малюнків Трутовського доакадемічного періоду відомо дуже

мало. Серед них портрет Ф. Достоєвського, виданий у спогадах Д. Григоровича[7], і жіноча голівка, рисунок олівцем 1844 р.[8], виявляють добре володіння олівцем, хоч автор їх тоді ще спеціяльно малювання не вчився. Є згадка про те, що Трутовський дуже вдало малював карикатури на своїх учителів в інженерній школі. На одному з іспитів вони потрапили до рук директора, який звернув увагу на талановитість виконання їх; це й спричинилося до залишення Трутовського в Петербурзі.

В Академії Трутовський був учнем Ф. А. Бруні, в клясі історичного малярства; під час навчання він виконував, як цього вимагали, ескізи на античні та біблійні сюжети; такий, напр., у Всеукраїнському історичному музеї ескіз — „З'явлення трьох мандрівників". Але, мабуть, такі відірвані від тогочасного життя сюжети не дуже цікавили його — вийшовши з Академії Трутовський не змальовує ні одної сцени, що говорила б про тематичний вплив Бруні або взагалі про академічні традиції, хоч вони були міцні — це був якраз період розквіту слави К. Брюллова.

Поза стінами Академії Трутовського захопили сюжети цілком іншого характеру. Підготовити до зацікавлення ними, крім свідомого ставлення до реалістичного напрямку в мистецтві, могла виставка творів Федотова, яку Трутовський мусів бачити в Петербурзі 1848 р. Також у Петербурзі він, мабуть, бачив картини О. Венеціянова. Бажання Венеціянова в своїх картинах дати мальовничі спокійні групи, старанний рисунок, виписування й оброблення деталів — усе це повинно було цілком відповісти смакам Трутовського, яким не заперечувала й Академія. Сюжети ж цих картин не менш, ніж їхня техніка, відповідали нахилам Трутовського. Картини самого Трутовського початку 50-х рр. — „Коло церкви", „На базарі", „Прочанка", сцени на ярмарку тощо — деякими рисами наближаються до творів Венеціянова. У них відбилося зацікавлення селянським побутом, невміння бачити неґативні риси кріпацтва і деяка сантиментальність; це відповідало клясовій ідеології художника.

Поруч з ідеалізацією одної соціяльної верстви цілком природньо могло йти неґативне ставлення до другої, їй протилежної. Тим то поруч із пливом Венеціянова, творчість Трутовського зберегла сліди впливу Федотова. Відмінне трактування різних соціяльних верств дуже помітно в картинах і рисунках Трутовського, — протягом 50 — 60-х рр. він не намалював ні одної сцени з поміщицького побуту, в якій не підкреслив би його неґативні риси. Ця властивість творчости Трутовського наближає її до тогочасного російського малярства, в якому, за прикладом літератури, починав розвиватися „облічительний" напрямок.

Але ще міцніше художник зв'язав свою творчість з українським малярством, в царині якого в цю добу вже працювала низка художників, і серед праць їхніх, що залишилися в історії українського мистецтва, жанри Трутовського посіли доволі виключне місце. Вони ближчі до життя і менш відбивають риси академізму, ніж

твори Шевченка, Безперчого, Штернберґа, а якщо з погляду етнографічного натуралізму поступаються зарисованням П. Мартиновича й Л. Жемчужнікова, то закінченістю композицій, що вилилися в численних картинах, і глибоким психологізмом, яким перейнято картини й рисунки останніх років, роботи Трутовського набувають більшого значення, ніж малюнки згаданих художників, талановитих, але що рано припинили свою діяльність у галузі мистецтва.

Уперше Трутовський безпосередньо зіткнувся з українським побутом 1849 р., коли вмерла його мати і він покинув Петербурґ, щоб повернутися на Україну. Спочатку оселився він у батьковому маєтку, в с. Попівці на Харківщині, через деякий час переїхав до Яковлівки на Курщині. Згадуючи Попівку, він відзначає, що тоді ж Україна зробила на нього чарівне враження[9]. Природа й побут українського селянства захопили художника, він з запалом узявся до праці з натури й малював усе, що траплялося на очі. Багатий матеріял давали як деталі матеріяльного побуту, так і типи селян, бандуристів, увесь етнографічний кольорит, що в той час у значній мірі ще зберігся в українському житті. Від 50-х рр. у Трутовського залишилися зарисовання типів з детальною передачею одягу, як „Селянський хлопець у свитці", ескізи українських дівчат тощо. В альбомі[10] цього ж часу знайдемо пейзажі Охтирки й Богодухова, етюди хат, млинів, криниць, ескізи сцен на ярмарку. Все це вводить у круг сюжетів, що їх і пізніше розроблював художник.

Роботи Трутовського цього часу — майже виключно рисунки олівцем, іноді він їх підфарбовує кольоровими олівцями, іноді, для виділення бліків, вживає крейди. В рисунках переважає контурний ескіз, штрихування вживається мало. Рисунок завжди чіткий і вправний; це виніс художник із Академії.

В усіх своїх перших творах Трутовський велику увагу звертає на мальовничість і своєрідність українського селянського побуту, за якими навіть не добачає справжніх соціяльних і економічних підвалин життя селянства; це міцно зв'язане з індивідуальними властивостями автора, як представника певної соціяльної верстви. Цей нахил до прикрашування життя Трутовський зберіг надовго, певний романтизм був властивий йому завжди, як у творчості, так і в особистому житті.

В Абрамцеві, куди 1852 р. переїхав Трутовський, він, як раніш у Петербурзі, зустрівся з людьми близькими до літературного й мистецького життя, і час, проведений серед них, згадує він із великим захопленням. Зблизився Трутовський переважно з С. Аксаковим, з яким листувався до смерти його. У своїх спогадах Трутовський не раз відзначає вплив Абрамцева, не раз згадує й Гоголя, який збирався бути в його за „весільного батька", але цьому на перешкоді стала його поїздка до Італії та смерть. Живі спогади про Гоголя родини Аксакових сполучилися для Трутовського з захопленням його творчістю. І це зацікавлення Гоголем

і перевага літературних і мистецьких інтересів, що панували в Абрамцеві, цілком відповідали нахилам художника. Захоплення його українським побутом і характер цього захоплення також знайшли підтримку в родині Аксакова, де панувала слов'янофільська ідеалізація селянства, так званого тоді „народу".
Отже, ідеологічний вплив Абрамцева не вніс жадного здвигу в психологію художника.
Одружившися, Трутовський оселився в с. Яковлівці. Після кількох років петербурзького життя художника, що пройшли заповнені літературними й мистецькими інтересами, після Абрамцева й оточення родини Аксакова, він тепер залишився один, без людей з однаковими нахилами, з незакінченою художньою освітою—Академія й Бруні дали йому, звісно, дуже мало. Як каже М. Рамазанов[11], тут Трутовському намагався допомогти художник А. Мокрицький. Йому належала низка альбомів із рисунками В. Штернберґа; він надіслав ці альбоми Трутовському, який студіював рисунки й потім повертав власникові. Це більш говорить про прихильне ставлення Мокрицького до молодого художника, ніж про користь для нього,— студіювання рисунків Штернберґа було для нього цікаве, але це нічого не могло дати як метода навчання або художній досвід. Значно корисніше у розвитку Трутовського як художника було вивчання самої природи й життя, що його оточувало. Певна самотність у Яковлівці ще більш примусила його взятися до роботи, безліч етюдів заповнює альбоми художникові.
1853 р. Трутовський задумав скласти з своїх селянських сцен „Український альбом", ескізи до нього надіслав М. Погодіну, який повинен був зговоритися про видання його з радою товариства „поощрения художеств", але справа чомусь розстроїлася. Крім рисунків із селянського побуту, Трутовський під впливом зустрічів із представниками шляхти, робить тоді ж чимало ескізів, присвячених життю дрібних поміщиків. „Пан відпочиває", „Іменини", „Поміщик", „Вибрання на баль", „Солодка дрімота" тощо,— усі ці малюнки, у протилежність рисункам із селянського побуту, перейнятим ідеалізацією, підкреслюють неґативні риси шляхетського життя. У цих рисунках, як було згадано, Трутовський ідеологічно наближається до різночинної інтеліґенції свого часу, що створила „облічительний" напрямок мистецтва 50—60-х рр., через те вони викликали не менш високу оцінку, ніж селянські жанри художника. Ці рисунки часто згадує в своїх листах С. Аксаков надаючи їм великого значення.
На початку 50-х рр. Трутовський почав працювати й олією. Перша закінчена картина змальовує прочан коло церкви [12]. Всі деталі її ще говорять про академічне розуміння форми — мальовничість груп, старанність у виображенні спокійних постатей, жовто-брунатний кольорит. Але сюжет картини свідчить про шукання художникові, що нічого спільного з Академією не мали. Ці шу-

кання для того часу надавали творчості Трутовського стільки нового, що вона видавалася мало не революційною.
Серед картин олією, що залишилися від 50-х рр., дуже нагадує першу картину Трутовського трактуванням постатей, чіткістю рисунка й кольоритом — сцена „На базарі". Від цього ж часу відомі картини — „Повітова крамниця", „Коробочка" (за Гоголем), „Сліпий, що навчає хлопчика грати на скрипці", „Український бандурист", „Сцена на ярмарку", „Дяк, що читає листа поміщиці".
Дещо з своїх картин і акварель Трутовський переслав 1856 р. до Академії, яка ухвалила дати йому звання вільного неклясного художника. Звернувся Трутовський з своїми роботами до Академії, маючи на меті зробити спробу покинути Яковлівку. Через Рамазанова й Мокрицького з його картинами й рисунками познайомився член ради Московського художнього товариства, С. Шевирьов, і так ними захопився, що негайно від імени товариства, яке стояло на чолі Московської школи малярства, різьбарства й будівництва, запросив автора переїхати до Москви викладати в цій школі малярство.
Зацікавлення Шевирьова Трутовським дуже характеристичне. І родина С. П. Аксакова, і близький до нього гурток слов'янофілів були перейняті національними тенденціями. Шукання в побуті селянства своєрідної краси, яку в минулому художники знаходили в Італії, тепер приваблювало увагу до України. Політика централізму епохи Миколи І в громадській свідомості так об'єднувала Україну з Росією, що в зосередженні уваги Трутовського саме на сценах з українського побуту представники групи слов'янофілів бачили шукання національних сюжетів, самобутнього змісту тощо. Захоплення національними сюжетами панувало і в Московській школі малярства, тому притягнення до праці в ній Трутовського було таке бажане для Шевирьова. Про історію цього запрошення і невдалий кінець його надзвичайно живо й з гумором розповідає в своїх спогадах сам художник[13]. За його власним свідченням, на запрошення Шевирьова він поїхав до Москви, майже ліквідувавши перед тим своє господарство,— його запевняли, що справа з посадою в школі цілком з'ясована. Але в дійсності переговори тягнулися ще досить довго. Нарешті рада товариства звернулася до інспектора школи С. Зарянка з запитанням, чи треба збільшити число викладачів і чи вважає він, що Трутовський буде для школи корисний. Не зважаючи на неґативну відповідь Зарянка[14], який сам був учень Венеціянова й повинен би, здавалося, прихильно поставитися до творчости Трутовського, рада ухвалила все ж таки запросити Трутовського. Але тоді ж з'ясувалося, що при школі не можна знайти для нього відповідного помешкання. Це внесло значне ускладнення, і, за обмеженістю своїх коштів, Трутовський мусів відмовитися від праці в Москві й повернутися знову до Яковлівки.

Після московської невдачі С. П. Аксаков вважав за конче потрібне для молодого художника поїхати за кордон. Весною 1857р. за його допомогою одну з картин Трутовського придбав В. Кокорев, і отримані гроші дали художникові можливість здійснити закордонну подорож. Разом із ним поїхали приятелі його, Л. Лягоріо й поет Я. П. Полонський, який в той час учився в Академії мистецтв. За кордоном Трутовський устиг одвідати Берлін, Дрезден, Ляйпціґ, Дюссельдорф, де багато уваги віддав оглядові картинних ґалерій. Крім Сікстинської мадонни, за його власними спогадами, найбільше вражень зробили на нього Поль Веронез, Ґвідо Рені, Рубенс і художники флямандської школи. Взагалі Трутовський з захопленням відзначав розповсюдження жанру на Заході, під впливом чого зміцнювався і його намір присвятити себе змальовуванню сцен з українського народнього побуту [15].

За кордоном Трутовський був не довго,—викликала додому хворість дружини. Через рік, улітку 1858 р., вона померла. Цієї ж осени відвідав Трутовського його приятель, художник І. Соколов, і умовив разом їхати до Петербурґу. З цього часу, протягом кількох років, літо Трутовський проводив на Курщині та Харківщині, а взимку приїздив до Петербурґу, де його дуже приязно зустрічали й художники й літератори, серед яких були й колишні товариші по інженерній школі, як Д. Григорович.

В Петербурзі, багато працюючи, Трутовський чимало й розважався, виявляючи в цих розвагах природний гумор і винахідливість. Серед художників існував звичай збиратися щоп'ятниці. „П'ятниці" притягали увагу мало не всього мистецького й літературного Петербурґу, а найближчу участь в них брав гурток художників, що групувався круг часопису „Русский художественный листок". У ньому, між іншим, уміщено замітку про одну з таких „п'ятниць" [16] — маскараду без жінок, на якій Трутовський виступав у ролі манірної провінціяльної поміщиці, яка своїми прикладками й українськими слівцями звертала загальну увагу. Сам художник теж залишив спогади про „П'ятниці" [17]; у них він розказує про учасників цих зборів і про їх роботи,— крім улаштування розваг, на „п'ятницях" також і працювали. Деякі рисунки, що були зроблені на цих зборах, склали альбом „Наши пятницы" [18]. В ньому є рисунок і Трутовського—гумористична сцена „Сварка українських жінок".

1860 р. Трутовський удруге одружився з внучатою племінницею Грибоєдова, О. Лисициною. 1862 р. знову ненадовго їздив за кордон, відвідавши на цей раз Англію, Францію й Бельгію.

Протягом усіх цих років Трутовський багато працював акварелею, всі рисунки його відзначає чистий, ясний тон і кольорит. Такі — „Благодійниця", „Улітку після обіду" [19], „Селянська родина в дорозі" [20] й і. Взагалі акварелі його звертали увагу, їх знали навіть за кордоном, а Бельгійське товариство акварелістів обрало Трутовського на дійсного члена. У Петербурзі роботи, що їх Трутов-

ський туди з собою привозив, викликали зацікавлення й користалися великим успіхом. Певне значення мало те, що всі його твори були присвячені Україні — в цей же період саме на Петербурґ припадає розквіт українофільських настроїв і зацікавлення українськими сюжетами в літературі та мистецтві. Правда, в самого Трутовського безпосереднього зв'язку з українськими колами в Петербурзі не було, український визвольний рух, як і прояви революційного народництва пройшли поза ним. Нема й фактичного матеріялу про зв'язок художника з українськими колами. Відомо лише, що він був знайомий з Шевченком, цінив його, як людину й поета, зустрічався з ним і в клюбі художників, і в спільних приятелів, як І. Соколов. Але в українських колах Трутовського, як художника знали, напр., Л. Жемчужніков скористався кількома його рисунками для офортів до „Живописної України".

Як колись, при зустрічах із Достоєвським, Трутовський залишився в стороні від настроїв „петрашевців", так і тепер він не підпав під вплив соціяльно-політичної тенденції, виразно намічеиої в творчості Шевченка, але сприйняв у його поезії те, що було для нього зрозуміле й близьке — переважно співчуття до безщасних героїв і невдалого життя їх, а також романтику історичного минулого України. Це відбилося в ілюстраціях до творів Шевченка і в сценах із життя поетового, до яких Трутовський Увертався протягом 60—80-х рр.

з 60-х рр. він зробив чотири літографії в манірі рисунку пером до поеми „Наймичка", ілюструючи найвизначніші моменти — молодиця з дитиною в степу на могилі, старі знаходять підкинуту дитину, повернення наймички, уже старої жінки, з прощі та її смерть. У середині 70-х рр. намалював великий ідеалізований портрет Шевченка-кобзаря над Дніпром [21], який, посилаючися на спогади М. Нестерова, зробив свого часу чимале враження. У 80-х рр. Трутовський знов звертається до Шевченка й дає рисунок „Гайдамаків" — до пісні кобзаря, що вставлена в сцену бенкету — „Пішла баба у танець", і до „Невольника" — повернення з полону сліпого Степана й зустріч його з Яриною та її батьком. Цього ж часу художник робить чотири сепії, сцени з життя поетового — Шевченко-хлопчик із сестрою, Шевченко-козачок ув Енґельгардта, поет в засланні, зустріч із сестрою після заслання. Крім сепій були деякі варіянти й олівцем, напр., Шевченко-козачок [22], — рисунок дуже виразний, який небагатьома стриманими штрихами характеризує всіх дієвих осіб цієї сцени. Взагалі рисунки, зв'язані з Шевченком, свідчать про знання подробиць життя поетового й про зацікавленість його творами.

Всі властивості творчости Трутовського, що намічувалися за 50-х рр., протягом 60-х рр. повно виявляються. Художник продовжує розроблювати дві теми — селянський і панський побут, так само, як і раніш, різно, цілком протилежно, трактуючи той і другий. Мало не в усіх картинах і рисунках, де виображено селянське

життя, помітна ідеалізація його, переважають сцени розваги, відпочинку, святкування. Такі — „Танок у Курській губ.“; за цю картину художник отримав звання академіка, пізніш експонував її на всесвітній виставці в Лондоні, „Сковзання з гори“, „Колядки на Україні“, 1867 р. експоновано на всесвітній виставці в Парижі, „В робочу пору“, „Масниця на Україні“, „Повернення з гостей“, „Міна яблук“, олія й акварелі, „Задум“ і і. Великим успіхом користувалися такі сюжети, як „Побачення“, бандуристи, лірники, сцени на ярмарку. Художник отримував на них багато замовлень, робив повторення й варіянти олією й акварелею.

Соціяльне зрушення 60-х рр. примусило художників звернутися до провінції. Вибором сюжетів, сцен із селянського побуту, картини Трутовського були нові й відповідали демократичним настроям 60-х рр.,— тому їх так прихильно зустрічали представники різночинної інтеліґенції. Але в той же час певна ідеалізація сюжетів відповідала смакові панівної кляси, і картини його були в Олександра II, членів царської родини, вищих сановників того часу тощо.

У виборі та освітленні сцен із селянського побуту яскраво відбилася ідеологія їх автора, а романтизм і етнографізм їх — наближають його творчість до загального напрямку української літератури та мистецтва 50 — 60-х рр.

Рисунки з побуту слобідської дрібної шляхти, перейняті іншими настроями, вражають блискучим гумором і виразно проведеною неґативною характеристикою типів. Такі акварелі — „Приїзд гостей“, „Батьки“, „Прихильники“, картини — „Старі гріховоди“, „Старий залицяється“, „Поміщики-політики“, сепія — „Троє поміщиків сперечаються, коло них льокай із штофом“. В усіх цих творах почувається певна тенденційність, властива для російського мистецтва цього періоду. Найвиразніше виступає вона тоді, коли в картині сполучено представників різних соціяльних верств. Такі — картина й рисунок „Солодка дрімота“, „Улітку після обіду“ й варіянт її „Пан відпочиває після обіду“, де поруч із паном стоїть на колінах слуга й обмахує його гілечкою чи розпалює люльку; „Пан і дівчина-кріпачка“ виображає стан жінки-кріпачки; „Білоручки й чорноробочі“, „Благодійниця“, „Похлібник“ — присвячені протиставленню двох соціяльних кляс, при чому в цьому протиставленні художник виявляє свою громадську свідомість. У низці цих творів почувається зв'язок між темами художника й громадськими настроями, відбивається деякий вплив Федотова, але завжди зберігається своєрідна виразність, певність контурного очерку й психологічна насиченість.

За своє змалювання дворянства Трутовський зазнав і цензурної заборони. Він зробив цілу серію рисунків сепією, що повинні були становити альбом „Мітологія кріпацтва“. Видав його М. Александров, але з розпорядження уряду альбом не вийшов. Ескізи малюнків були в листах до С. Аксакова, але їх сам художник знищив.

На 60-і рр. припадають і перші роботи Трутовського в галузі ілюстрації. Зацікавлення нею спочатку, мабуть, викликало зближення з гуртом художників, що групувалися круг редакції „Русского художественного листка“ В. Тима. Скоро й Трутовський почав своє співробітництво в цьому часописі, пізніш він працював у „Художественном листке“ та „Северном сиянии“ Генкеля. Художник великого значення надавав масовому розповсюдженню репродукції, тому так багато своїх картин і рисунків він давав для репродукування до ілюстрованих часописів, як „Нива“, „Живописное обозрение“, „Всемирная иллюстрация“ тощо. 1860 р. в „Русском Художественном Листке“ були вміщені ілюстрації до оповідань М. Вовчка „Чумак“ і „Сестра“. В „Художественном листке“ репродукувалися згадані вже ілюстрації до „Наймички“ Шевченка, в „Северном сиянии“ — низка ілюстрацій до різних творів Пушкіна.

Одночасно ж виходить і кілька книжок з ілюстраціями Трутовського — П. Безсонова „Калеки перехожие“, А. Погоського „Темник“, оповідання з життя дрібної української шляхти, нарешті — байки Крилова[23]. До останньої книжки Трутовський зробив титульні аркуші до дев'яти частин її, 25 дрібних заставок і кінцівок і 57 великих ілюстрацій. Найцікавіші останні — вони розкривають алегорію байки, пояснюють її мораль. Трактування цих ілюстрацій дуже оригінальне — все це сцени з сучасного художникові людського життя; зв'язані з тогочасним побутом, вони дають гостру сатиру на нього.

Яскраво виявленою тенденцією ілюстрації до байок Крилова наближаються до рисунків з побуту поміщиків, які цього часу малював художник. Бездоганна чіткість рисунків і виразність композиції цілком відбивають майстерність Трутовського. Рисунки зроблено олівцем. У книжці вони репродуковані ксилографією. Сам Трутовський своїх рисунків ніколи не різав на дереві, звичка, до вільного штрихування олівцем і почасти літографії робила їх досить трудними для виконання на дереві, через те ілюстрації не передають властивостей матеріялу, техніка дереворита в них пристосовується до маніри рисунка олівцем з безліччю перехрещених ліній.

Ілюстрації до Крилова з боку оригінального задуму і вкладеною в них громадською тенденцією, характеристичною для мистецтва 60 рр., залишилися в творчості Трутовського одною з капітальних праць його петербурзького періоду.

З початку наступного десятиліття Трутовський тратить зв'язок із Петербургом, переїхавши 1871 р. до Москви, де, після смерти інспектора школи малярства Зарянка, йому запропонували цю посаду.

Трутовський цілком увійшов у життя школи й викликав щиру прихильність учнів. Ще й досі дехто з них, напр. М. Нестеров, колишній вихованець школи, надзвичайно тепло згадує його і свої роки навчання. У Трутовського, взагалі привітного

й щирого, в стосунках із учнями виявилася якась пристрасть до талантів і вміння їх відзначати, він незмінно оступався за учнів перед учителями, входив в усі дрібниці їхнього життя, намагався чим міг бути для них корисним. Наприклад, широко використовував звичай за добре виконаний етюд давати невеличку нагороду грошима тощо. Про видачу такої нагороди в справах школи [24] залишилося безліч його записок до секретаря ради. Вільний від жадної сухости й формалізму, Трутовський не був адміністратором, через те іноді не мирив з радою товариства й секретарем її, що почасти й примусило його покинути школу й Москву.

Щодо художньої діяльности Трутовського, то зв'язок із московськими художниками — В. Перовим, І. Прянішніковим, В. Маковським і іншими, певні натуралістичні традиції, що існували в Москві,— відбилися в його творчості, залишили в ній помітний слід. Усі ці роки Трутовський надзвичайно багато працював, картина з'являлася за картиною, і більшість із них, безпосередньо з майстерні художника, попадала до приватних осіб — на цей період саме припадає розквіт його творчости, а разом з тим слави й популярности.

Сюжети своїх картин Трутовський, як і раніш, брав переважно з українського селянського побуту, це ті ж дівчата — з снопами, відрами, квітами тощо, сцени біля криниці, струмка, побачення та інше. Матеріял для цих сюжетів давали йому літні поїздки до Яковлівки й на Харківщину до сестриного маєтку. На ці ж роки припадає його листування з Шугуровим [25]. У своїх листах художник згадує ці свої поїздки й відзначає мальовничість української природи, що завжди на нього справляла велике враження, а іноді просить прислати йому якунебудь частину селянського українського вбрання, що бувало потрібне для праці з натури, для додержання відповідности натурі. Під час своїх літніх поїздок Трутовський робив у своїх альбомах численні етюди з натури, зарисовував типи, краєвиди тощо,— нахил працювати з натури у нього був завжди.

Як серед альбомних етюдів, так і серед закінчених картин цього періоду переважають улюблені сюжети художникові — святочні й весільні звичаї, бандуристи, чумаки тощо, у них найчастіш дається одна-дві постаті, іноді невеликі групи. Така, наприклад, „Дівчина з снопами"—серед поля, на тлі широкого пейзажу стоїть гарненька дівчина, що, мабуть, зупинилася по дорозі додому, куди вона несе два снопи. Постать трактована статично; кольорит картини теплий і приємний, деяка яскравість почасти нагадує академічну школу малярства, хоч нахил до яскравих кольорів у художника міг виникнути під впливом південної, порівнюючи з Петербургом, української природи. Картина намальована, певно, на самому початку 70-х рр., поки на палітрі Трутовського ще не з'явилися темні й брудні фарби,— вплив малярства передвижників, разом із якими Трутовський працював у школі малярства, експонував картини на виставках тощо.

Не зважаючи на життя в Москві, Трутовський зберігає в своєму малярстві зв'язок із рідним краєм, захоплено передає побутові деталі, охоче звертається до своїх улюблених типів. Приклад цьому—хоч би акварелі „Коло криниці", де він дав мальовничу групу з дівчини, парубка й чумака на тлі пейзажу з чумацьким возом, хатою з садком, а над усім цим — блакитне південне небо.

Як і раніш, трактування сцен із селянського життя має певні романтичні риси. Цей романтизм художника відбиває акварелі „Дівчина з відрами",— портрет О. Нотгафт, народж. Гамалії,— гарна дівчина в українському вбранні, в мальовничому кутку садка кинула відра й, схилившися, придивляється в далечінь; сепія „В місячну ніч", де з великим замилуванням виписані як побутові деталі — хата, віз, відро, кожухи, — так і типи; гарно передано місячне освітлення, яке Трутовський любив малювати. Картина „На кладці" дає групу дівчат і парубків у святкових убраннях. Картина гарно збереглася [26] — ясні, чисті кольори, бліки соняшного освітлення — говорять про те, що не даремно свого часу Трутовського дехто вважав за гарного кольориста. Певна простота й щирість відзначає й картини, що за тих років Трутовський експонував на виставках. Такі — на першій виставці художніх творів у Московській школі 1872 р. „Побачення", „Сцена біля криниці", „Мимохідь", картини, що були на передвижних виставках,— „Перед розлукою", „Ніч на духів день", на виставці 1872 р. в Академії — „Побачення" й „Задум". Стиль картин Трутовського цього періоду цілком обумовлений і зв'язаний з ідеологією панівної кляси, буржуазії. Остання досягла повного вдоволення, сумні й неґативні сцени з селянського життя не відповідали її настроям, з'являлося бажання їх прикрасити, ідеалізувати, і на це бажання відкликалося мистецтво. Отже й Трутовський, який був взагалі схильний до ідеалізації селянського побуту, — що стосувалося до його індивідуальних властивостей,— легко підлягає панівним смакам, відповідаючи тепер їм не тільки сюжетами своїх картин, як це було в 60-х рр., але й їх трактуванням, в якому, поруч із романтичним освітленням, знайдено риси натуралізму.

В своєму зацікавленні етнографічними деталями побуту Трутовський і раніш виявляв деякий нахил до натуралізму; тепер, під впливом оточення московських художників і московських малярських традицій, він міцнішав, але в сполученні з романтичними рисами картин художникових надавав їм своєрідного характеру, що завжди виділяв твори Трутовського. Особисті симпатії до народнього життя й громадські смаки епохи були тим ґрунтом, на якім Трутовський зустрівся з передвижниками. Але, тим часом, як останніх цікавили мало не виключно сумні й драматичні сцени, що в них, замість формальної досконалости академізму, вони намагалися вкласти змістовність і психологізм,— Трутовського, як і раніш, приваблює переважно мальовничість. Всі неґативні риси життя

він згладжує, а якщо звертається до них, то гумор заміняє гострість драматизму. Отже Трутовський і передвижники при одній темі зупинили увагу на відмінних моментах і надали їм відмінного освітлення.

Сполучення романтизму й натуралізму, властиве Трутовському, надзвичайно яскраво відбилося в його ілюстраціях до Гоголевих „Вечорів на хуторі під Диканькою".

Про ілюстрування українських сюжетів Гоголя Трутовський давно мріяв. Десять сепій його [27] мало не кращі ілюстрації художника й безумовно найкращі ілюстрації „Вечорів", які залишила натуралістична школа малярства.

Багатий побутовий матеріял, експресія, безпосередній гумор і яскраво охарактеризовані типи Гоголя захопили художника, і їм вдало відповідала його художня маніра.

В своїх ілюстраціях до Гоголя Трутовський передає виключно побутові сцени, і в тому, що він зупинив свою увагу лише на них, минаючи всю фантастику, якої так багато в Гоголевих „Вечорах", також відбилося певне засвоєння реалістичного напрямку мистецтва. Уміння вибрати сцени з літературних творів — для ілюстрацій, а для картин — такі моменти життя, що найбільш відповідали манірі художника, — міцно сполучає в творах Трутовського форму й зміст, і ця цілість утворює враження поетичности. Простота, краса образів, а почасти й кольориту [28] — приваблювали до себе виявлення художнього почуття, — і Трутовський робився надзвичайно популярним і модним художником. Починаючи з 70-х рр. і до самої смерти його, безліч репродукцій із його картин і рисунків з'являється в ілюстрованих часописах, сцени й типи його повторюються всюди, де тільки можна було — на тканині для меблів, перкалю, хустках, лукутинських виробах тощо. Ця „передвижна виставка", як називав це розповсюдження своїх сюжетів сам автор, робила твори його надто популярними, могла зробити навіть і банальними. Від цієї долі позбавило повернення художника 1881 р. на Україну. Трутовський знову оселився в Яківлівці й їздив на Харківщину. Те, що Трутовський, у якого вже був чималий малярський досвід, підійшов ближче до життя, — відбилося позитивно на його творчості. Тепер, поруч із такими звичайними для художника сюжетами, як „Весільний викуп", у нього з'являються цілком по-новому трактовані картини — „Розлучниця", „Де була", „Наш старий пан", „Сліпа доглядачка" — всі вони говорять про буденні драми, про зацікавлення художника психологічними питаннями. Ще яскравіше й гостріше ці нові мотиви відбиваються в рисунках. Дуже характерний для останніх років творчости Трутовського рисунок олівцем з альбому 90-х рр. — „Хвора селянка", що в ньому вражає обстанова бідної хати, виснажені обличчя, поза безнадійного горя, в якій схилилася стара жінка.

Декілька рисунків, що змістом наближаються до згаданих, зв'язані з життям родини Трутовського. Такі — „Дружина художника,

Ольга Іванівна, навчає селянина“ або „Ольга Іванівна роздає хліб дітям“[29], у якому відбився голод 1891—92 рр.

Як завжди, в свої альбоми Трутовський заносить краєвиди тих місцевостей, де він буває; у них знайдемо куточки Яковлівки, Обояні, Києва. У Києві Трутовський бував досить часто, думав навіть переїхати до нього, сподіваючися отримати посаду завідувача художньою школою, яку, за відомостями художника, збирався заснувати М. Терещенко. Але з цього наміру нічого не вийшло, Київська рисувальна школа почала своє існування пізніше. Залишаючися в Яковлівці, Трутовський час від часу їздив до Москви довідатися, що „нового“ в мистецтві й літературі. А вдома — на нього чекала художня робота, господарство, головування в повітовій земській управі, праця в допомозі потерпілим від неврожаю тощо, — останні роки життя художника відзначає палка діяльність, — усе це при виснажливій хворості, пістряку підшлункової залози, від якої він і помер 17 березня 1893 р. у Яковлівці.

Художня діяльність Трутовського охопила мало не 50 років. Надзвичайно продуктивний художник, він залишив величезну спадщину картин і рисунків, більшість яких належала до приватних збірок і частина лише збереглася в музеях і картинних ґалеріях. Але впливу на розвиток українського малярства Трутовський не мав і не міг мати, ні своїми суто-формальними, досягненнями, ні тим більше своєю ідеологічною настановою так як не мали такого впливу і всі інші художники, подібні до його. Трутовський — маляр суспільної кляси, що вже тоді хилилась до занепаду і для своїх часів був він уже представником мистецтва минулого. Сьогодні його картини, як і картини многих інших сучасних Трутовському та ідеологічно близьких йому малярів, ми розглядаємо тільки як своєрідний документ минулої доби, документ, цікавий але цілковито чужий пролетарському розумінню мистецтва.

А. АРТЮХОВА

[1] „Русск. худ. архив“, 1892, вып. II—IV.
[2] „Киевск. стар.“, 1889, № 5—6.
[3] Переважно роботи Панемакера, К. Пястушкевича, К. Крижановського, Зубчанінова, Серякова, Шюблера й інших.
[4] Велика кількість репродукцій, що їх старанно збирав з початку існування музею покійний директор його, акад. М. Ф. Біляшівський, дала значну частину того матеріялу, на підставі якого можна говорити про сюжет Трутовського.
[5] Зразки такої плутанини, напр., місце народження художника, дата закінчення інженерн. академії („Сяйво“—1848 р., формулярн. список Трутовського— 1845 р.), дата одержання звання вільного художника (у деяких статтях—1854 р., за довідкою Академії мистецтв—1856 р.) тощо.
[6] К. А. Трутовский. Воспоминания о Ф. М. Достоевском. „Русск. обозрен.“, 1893, I, ст. 214—216.
[7] Литературные воспом. „Akademia“. Лен., 1928.
[8] Всеукр. іст. музей.
[9] К. А. Трутовский. Воспом. о С. Т. Аксакове. „Русск. худ. архив“, 1892, вып. II.
[10] Усі згадані рисунки й альбом — у Всеукр. іст. музеї. Більшість великої збірки, що належить Музеєві, подарував син художника, В. К. Трутовський.
[11] Н. Рамазанов. Материалы к ист. худож. в России. М., 1863.
[12] Власність В. К. Трутовського.
[13] К. А. Трутовский. Мое знакомство с хлебосольной Москвой. „Худож. журнал“, 1881, № 5.
[14] Архів Моск. школи малярства — Третьяк. ґал.
[15] Див. лист до Рамазанова.— Н. Рамазанов, Op.cit.
[16] 1861 № 4.
[17] „Русск. обозр“., 1893, IV.
[18] Верещагин, В. А. „Русск. иллюстр. издан.“, 569.
[19] Обидві в Третьяк. ґал.
[20] Державний Російський музей в Ленінґраді.
[21] Варіянт у Всеукр. іст. музеї.
[22] Там же.
[23] Басни И. А. Крылова. СПБ, в типогр. Гогенфельдена и К°. 1864.
[24] Архів Третьяков. ґалерії.
[25] Сікиринський О. В.—К. О. Трутовський. Записки Одеськ. наук. т-ва, секц. іст.-філ., 1929 № 3.
[26] Всеукр. істор. музей.
[27] Видані в альбомі Голяшкіна 1874—76 рр. Репродукції — тонова літографія.
[28] М. В. Нестеров, що бачив картини Трутовського у 70-ті рр., знаходить у них тепер значне потемнення — наслідок хемічних процесів.
[29] У Всеукр. іст. музеї.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Автопортрет. Олівець. 1891 р. (перед текстом)
1. Жіноча голівка. Олівець. 1844 р.
2. На базарі. Олія. 50-і рр.
3. Сцена з поміщицького побуту. Сепія. 60-і рр.
4. Дівчина з снопами. Олія. 70-і рр.
5. Біля криниці. Акварелля. 1871 р.
6. Дівчина з відрами (Портрет О. М. Нотгафт). Акварелля. 1872 р.
7. На кладці. Олія. 1875 р.
8. В місячну ніч. Сепія. 1878 р.
9 Допит жінки. Олівець. 1879 р.
10. Шевченко-козачок. Олівець. 80-і рр.
11. Почесний кум. Перо. 1870-і рр.
12. Весільний викуп. Олія. 1881 р.
13. Хвора селянка. Олівець. 90-і рр.
14. Селянська хата. Олівець. 80-і рр.
15. С. Яковлівка. Олівець. 1891 р.
16. Жінка художника роздає хліб дітям. Туш, перо. 1892 р.
17. Скляр. Олівець. 1892 р.
18. Автопортрет („На господарстві“). Олівець. 1892 р.

1

4

5

6

7

9

11

13

14

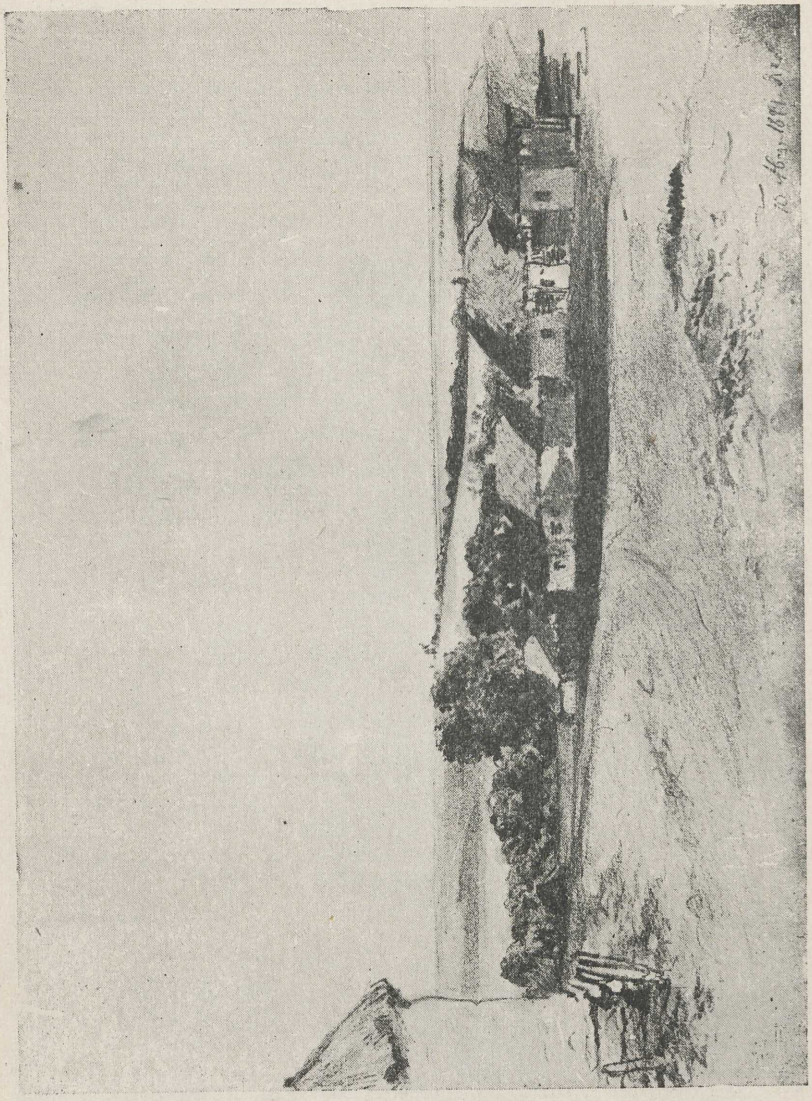

15

16

29 Juin 1872
29 Juin 1872

Ціна 1 крб. 60 к.